

Facultatea de Filosofie și Științe Sociale și Politice

Universitatea A. I. Cuza

Teza de doctorat

Vapniarka: O perspectivă istorico-sociologică asupra vieții în lagărul morții și a vieții de după lagar a unor supraviețuitori

Conducător de doctorat:

Prof. dr. Mihai Dinu Gheorghiu

Doctorand:

Olga Stefan

Iași, 2025

Introducere: Originile cercetării, aria de acoperire și contribuția

Această teză prezintă primul studiu istorico-sociologic cuprinzător dedicat lagărului de concentrare Vapniarka, un loc puțin cercetat al persecuției administrate de autoritățile române în Transnistria, în timpul războiului. Implicarea mea în acest subiect a început printr-o cercetare autoetnografică, după descoperirea unor mărturii de supraviețuitori necunoscute anterior și aflarea faptului că un membru al familiei mele extinse se numărase printre prizonieri. Publicațiile anterioare și proiectele documentare privind microistoriile Holocaustului din România prin platforma pe care am înființat-o în 2026, Viitorul Memoriei/The Future of Memory (www.thefutureofmemory.ro) m-au determinat să alcătuiesc un corpus amplu de surse, incluzând mărturii inedite, lucrări artistice realizate de supraviețuitori, istorii orale, arhive familiale și documente recent digitalizate din arhive internaționale.

Teza abordează o problemă istorică fundamentală: în ciuda unui regim inițial de exterminare, ultimul grup de deportați evrei la Vapniarka a avut o rată de supraviețuire excepțional de ridicată în comparație cu alte lagăre și ghetouri din Transnistria. Susțin că acest rezultat nu s-a datorat unor politici benevolente, ci unor forme multiple de rezistență, organizare socială și rețele de înțajutorare cultivate între prizonieri în condiții extreme.

Studiul acoperă astfel un gol major în istoriografia Holocaustului din România. El contestă narațiunile anterioare modelate atât de regimul Antonescu care eticheta pe deportații la Vapniarka a fiind comunisti, eticheta preluată de mulți istorici după 1990, cât și, ulterior, de statul comunist, care prezenta deținuții exclusiv ca antifasciști, estompând identitatea lor evreiască și diversitatea experiențelor lor.

Problema de cercetare, scopul și întrebările cercetării

Declarația problemei

Unicitatea Vapniarkăi a rezultat din mai mulți factori:

- A fost singurul lagăr pentru prizonieri politici din Transnistria, aflat sub Ministerul Afacerilor Interne.
- Mulți deținuți erau intelectuali, medici sau foști prizonieri politici, având experiență organizațională anterioară.
- Hrana distribuită inițial includea mazăre furajeră toxică, provocând latirism – o boală neurotoxică invalidantă, neînregistrată în alte teritorii administrate de autoritățile române.
- Un nucleu preexistent de prizonieri politici – în special colectivul comunist – avea o disciplină internă puternică și structuri organizaționale clare.

Rata de supraviețuire devine astfel esențială pentru evaluarea intenției regimului românesc: exterminare deliberată, neglijență sau o politică schimbată în funcție de evoluțiile militare.

Declarația scopului

Scopul este de a dezvălui perspective autobiografice nepublicate care luminează Vapniarka ca un caz de rezistență organizată social, îmbinând strategii culturale, politice, medicale și civice. Citez pasaje ample din texte recent descoperite pentru a reda agenție și voce unor supraviețuitori uitați.

Întrebări de cercetare

- Tratamentul aplicat deținuților a reprezentat o politică deliberată de exterminare sau un „accident” administrativ?
- Care a fost cronologia comandanților lagărului și cum au evoluat politicile lor?
- Cum au modelat relațiile sociale din interiorul lagărului șansele de supraviețuire?
- De ce au diferit atât de mult ratele de supraviețuire față de alte locuri?
- În ce măsură strategiile de solidaritate au fost influențate de cultura carcerală comunistă vs. practicile evreiești, cum ar fi tzedakah și haluc?
- Cum și de ce a instrumentalizat regimul comunist Vapniarka în politica sa memorială postbelică?

Cadrul teoretic și conceptual

Teza aplică concepte din Elias, Bourdieu, Bettelheim, Hirsch, Pollak, Durkheim și Kropotkin, ancorând analiza în sociologia istorică și studiile memoriei.

Concepte-cheie

Norbert Elias — Ambivalența intereselor

Grupurile aflate într-o relație de dependență reciprocă dezvoltă norme pentru a regla conflictele („ambivalența intereselor”), fiind utilizate pentru a explica modul în care deținuții din Vapniarka — în ciuda diferențelor interne — au format norme de cooperare și coduri de comportament care au consolidat coeziunea grupului și au îmbunătățit supraviețuirea.

Pierre Bourdieu — Capitalul social și habitusul

Capitalul social: resurse accesibile prin rețelele sociale și habitusul: dispoziții internalizate care modelează comportamentul, ajută la explicarea modului în care prizonierii au mobilizat rețelele preexistente, abilitățile profesionale și dispozițiile politice pentru a crea structuri de solidaritate, leadership și distribuție a resurselor în cadrul lagărului.

Michael Pollak — Resurse de identitate în situații extreme

Supraviețuirea depinde de mobilizarea resurselor sociale și de menținerea identității în condiții extreme. Acest lucru explică modul în care originea socială, educația, identitatea politică și legăturile sociale ale prizonierilor le-au modelat capacitatea de a rezista dezumanizării și de a organiza strategii eficiente de supraviețuire în Vapniarka.

Bruno Bettelheim — Rezistența privată și stima de sine ca instrumente de supraviețuire

Iubirea de sine, pregătirea politică anterioară și micile acte de rezistență privată ajută la păstrarea identității în lagăre. Acest lucru susține analiza mea privind strategiile personale ale prizonierilor — jurnale, documentare, autodisciplină — ca forme de rezistență care au contracarat disperarea și au întărit capacitatea de acțiune.

Marianne Hirsch & Leo Spitzer — Postmemorie și obiecte testimoniale

„Postmemoria” și „obiectele testimoniale” materiale transmit trauma generațiilor următoare. Acestea au fost utilizate pentru a analiza obiectele artistice produse în lagăr ca purtătoare de memorie, legând istoria Vapniarka de memoria intergenerațională și transmiterea culturală.

Emile Durkheim — Solidaritate mecanică și organică

Solidaritatea mecanică: coeziune bazată pe similitudine (familie, cultură, regiune) și solidaritatea organică: coeziune bazată pe interdependență ajută la diferențierea tipurilor de solidaritate în Vapniarka — atât solidaritatea îngustă, bazată pe grup, întâlnită și în alte părți, cât și solidaritatea mai largă, funcțională, care a contribuit la supraviețuirea colectivă.

Peter Kropotkin — Ajutor reciproc

Cooperarea este o strategie fundamentală de supraviețuire evolutivă. Această opinie susține argumentul meu că ajutorul reciproc, de jos în sus, între prizonieri — mai degrabă decât caritatea unidirecțională — a fost esențial pentru menținerea moralului, distribuirea resurselor și susținerea vieții în lagăr.

Yehuda Bauer — Amidah (Rezistență extinsă)

Rezistența include nu numai lupta armată, ci și acțiuni culturale, spirituale, familiale și axate pe supraviețuire. Această înțelegere extinsă a rezistenței oferă cadrul meu general pentru a include practicile de solidaritate, îngrijire, activitate culturală și strategii de supraviețuire din Vapniarka.

Aceste concepte explică tiparele de solidaritate, ierarhie și agenție din comunitatea deținuților.

Stadiul cercetării: Lacune istoriografice

Holocaustul din România rămâne insuficient studiat, în special câmpurile de exterminare și lagărele din Transnistria. Istoriografia s-a concentrat preponderent pe lagărele naziste, precum Auschwitz, lăsând deoparte locurile administrate de autoritățile române.

Puține lucrări, adesea limitate și influențate ideologic, au abordat Vapniarka. Narațiunea din epoca comunistă prezenta deținuții ca militanți antifasciști, eliminând specificitatea evreiască a persecuției și reducând experiențele de supraviețuire la eroism propagandistic.

În teză, poziționez Vapniarka în cadrul microistoriei, evidențiind practici individuale, rețele și contradicții.

Metodologie

Studiul utilizează analiza tematică a discursului și metoda studiului de caz pentru interpretarea textelor și artefactelor, majoritatea inedite.

Surse

Corpusul include:

- 48 de texte analizate atent
- Depoziții din procese, dosare medicale și polițienești, documente administrative
- Artefacte (desene, gravuri, cărți miniaturale)
- Colecții private
- Interviuri cu descendenți ai supraviețuitorilor și istorici
- Buletinele Asociației Vapniarka
- Mărturii personale (autobiografii publicate și nepublicate)

Abordare analitică

Mărturiile au fost clasificate după:

- Gen
- Locul și data mărturiei
- Ideologia declarată la arestare vs. la momentul scrierii
- Clasa socială și orașul de origine
- Descrierea strategiilor de rezistență și solidaritate
- Rețele și lideri de grup menționați

Rețelele politice și sociale au fost comparate ținând cont de contradicții și evoluții în timp.

Forme de rezistență și strategii de supraviețuire

Această secțiune reprezintă nucleul empiric al tezei.

Contextul istoric al deportărilor

Evrei deportați în septembrie 1942:

- Foști prizonieri politici (mulți etichetați fals drept comuniști)
- Intelectuali, medici și persoane deportate „din libertate” fără dovezi

Mazărea toxică a generat o catastrofă umanitară, cu paralizie și cangrenă, ducând la apeluri secrete către autoritățile române.

Colectivul comunist

Un factor crucial:

- Structură piramidală, roluri stricte
- Tradiții puternice de ajutor reciproc cum ar fi halucul, practica descoperită în cadrul cercetării, cu origini în istoria evreiască, preluată de comunistii evrei și implementată în închisori cu deținuți politici.
- Sprijin pentru membri; excludere a criticilor sau non-membrilor, care adesea sufereau mai greu

Totuși, solidaritatea nu a fost exclusiv comunistă; a rezultat din interacțiunea:

- Loialității ideologice
- Practicilor evreiești de tzedakah și haluc
- Suferinței comune
- Identității profesionale și de clasă
- Legăturilor personale și comunitare

Organizare la sosire

Prizonierii au structurat rapid grupuri, un corp medical, măsuri sanitare și mecanisme de auto-organizare.

Rezistență medicală

Medicii:

- Au identificat latirismul
- Au documentat simptomele
- Au transmis rapoarte pe căi clandestine
- Au solicitat inspecții medicale

Greva foamei și apelurile

O grevă a foamei și numeroase apeluri au forțat atenția autorităților. Comisia din martie 1943 a recomandat eliberări, dar autoritățile au transferat prizonierii în alte ghetouri.

Tortură, violență și sabotaj

Comandanți precum Murgescu, Burădescu și Popescu au impus:

- Carceră în gropi verticale
- Reducerea rațiilor
- Interzicerea pachetelor

Totuși, prizonierii au continuat să reziste.

Cultura ca formă de rezistență

Peste 100 de artefacte create:

- Desene, gravuri, cărți miniaturale
- Obiecte sculptate

Ritualurile religioase:

- Paștele și Purimul, celebrate clandestin
- Afirmării ale identității și coeziunii

Transferuri, eliberare și consecințe

Pe măsură ce frontul avansa, lagărul a fost desființat, prizonierii fiind trimiși la:

- Olgopol
- Savrani
- Trihati și Tribudi
- Grosulovo – cel mai mare transfer

Masacrul de la Râbnița: 45–53 foști prizonieri de la Vapniarka au fost executați în martie 1944 (doar trei au supraviețuit).

Procesele criminalilor de război

Depozițiile postbelice au fost marcate de agende politice, contradicții și influențe ideologice.

Viețile de după război ale supraviețuitorilor

Biografiile unor supraviețuitori ilustrează:

- Impactul rețelelor din lagăr asupra vieților postbelice
- Navigarea politicii memoriale comuniste
- Dizabilități, emigrare, reconstrucție identitară
- Persistența tensiunilor dintre comuniști și necomuniști

Concluzie

Teza demonstrează că rata neobișnuit de ridicată a supraviețuirii la Vapniarka a rezultat din **rezistență colectivă**, nu din benevolență administrativă.

Concluzii-cheie:

- Organizarea socială – inclusiv colectivul comunist desi nu exclusiv– a fost esențială.
- Cunoașterea medicală a permis identificarea și denunțarea latirismului.
- Solidaritatea și întrajutorarea au fost decisive prin strategii cum a fost halucul.
- Cultura a păstrat demnitatea și identitatea.
- Regimul comunist a distorsionat memoria lagărului, eliminând specificitatea evreiască a victimelor.
- Autobiografiile supraviețuitorilor reprezintă instrumente de reconstrucție identitară.

Teza restituie complexitatea Vapniarkăi, un caz în care colaborarea – nu competiția – a permis supraviețuirea și în care politica memoriei continuă să modeleze povestea.